T.C.
İSTANBUL
KÜLTÜR
ÜNİVERSİTESİ

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA YERLİLİK

Editörler
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL
Dr. Öğr. Üyesi Emre Berkan YENİ

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA YERLİLİK

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA YERLİLİK

EDİTÖRLER
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL
Dr. Öğr. Üyesi Emre Berkan YENİ

YAYINA HAZIRLAYANLAR
Dr. Öğr. Üyesi Berna CİVALIOĞLU SEVİNDİK
Arş. Gör. Harun COŞKUN
Arş. Gör. Güler UĞUR MELİKOĞLU
Arş. Gör. Çağla BARİKAN TOPCİ

© İstanbul Kültür Üniversitesi – 2022

İstanbul Kültür Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Ataköy Yerleşkesi
34156 Bakırköy – İstanbul
Türkiye
+90 212 498 4141
http://www.iku.edu.tr

Kitaptaki bölümlerin tüm yasal sorumluluğu yazarına aittir.

Katalog Bilgisi:

Klasik Türk Edebiyatında Yerlilik / Ed. M. Fatih Köksal, Emre Berkan Yeni; Yay. Haz. Berna Civalıoğlu Sevindik, Harun Coşkun, Güler Uğur Melikoğlu, Çağla Barikan Topci– İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2022.

404 s. (İstanbul Kültür Üniversitesi Yayın No; 284)

E-ISBN: 978-625-8180-00-8

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdullah EREN (Ordu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet Atilla ŞENTÜRK (İstinye Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet KARTAL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Diyarbakır Dicle Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK (Trakya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali YILDIRIM (Fırat Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ayşe YILDIZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bahattin KAHRAMAN (Balıkesir Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bayram Ali KAYA (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bekir ÇINAR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Benedek PÉRİ (Eötvös Lorand Üniversitesi, Macaristan)
Prof. Dr. Beyhan KESİK (Giresun Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Cemal KURNAZ (Gazi Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Edith G. AMBROS (University of Wien, Avusturya)
Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Filiz KILIÇ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU (Kocaeli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Gülgün YAZICI (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Günay KUT (Boğaziçi Üniversitesi Em., Türkiye)
Prof. Dr. Hakan TAŞ (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Halil ÇELTİK (Gazi Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR (Gaziantep Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Haluk GÖKALP (Çukurova Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Hanife Dilek BATİSLAM (Çukurova Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Hanife KONCU (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Hasan ŞENER (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Hatice AYNUR (İstanbul Şehir Üniversitesi Em., Türkiye).
Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İbrahim Çetin DERDİYOK (Çukurova Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK (Adıyaman Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İskender PALA (İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Kaplan ÜSTÜNER (Harran Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Kemal YAVUZ (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi, Kırgızistan)
Prof. Dr. Mahmut Esat HARMANCI (Kocaeli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN (Beykent Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Mehmet AÇA (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL (İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehtap ERDOĞAN TAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Metin AKAR (İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Muharrem KAYA (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Muhsin MACİT (Anadolu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa İSEN (Gazi Üniversitesi Em., Türkiye)
Prof. Dr. Müberra GÜRGENDERELİ (Trakya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mücahit KAÇAR (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Müjgan ÇAKIR (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Necip Fazıl DURU (Ordu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Orhan BİLGİN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Osman HORATA (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ozan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ömer ZÜLFE (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ömür CEYLAN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ (Hitit Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Rıfat KÜTÜK (Atatürk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Saadet SHIYEVA (Azerbaycan Üniversitesi, Azerbaycan)
Prof. Dr. Sadık YAZAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Selami ECE (Atatürk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Selami TURAN (Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Semra TUNÇ (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Sibel ÜST (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Süleyman SOLMAZ (Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Şener DEMİREL (Fırat Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Şevkiye KAZAN NAS (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Tuba Işınsu İSEN DURMUŞ (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üni., Türkiye)
Prof. Dr. Tuncay BÜLBÜL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Üzeyir ASLAN (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Vahit TÜRK (İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Vusula MUSALI (Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR (Gazi Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Yavuz BAYRAM (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ziya AVŞAR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İskender PALA (İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL (İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Muharrem KAYA (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ozan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ömür CEYLAN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Vahit TÜRK (İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Nagihan GÜR (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Emre Berkan YENİ (İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim KOLUNSAĞ (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Kayhan ŞAHAN (İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TÜRKMEN (İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Onur HASDEDEOĞLU (Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Yağız YALÇINKAYA (İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye)
Öğr. Gör. İsa KOCAKAPLAN (İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye)

İÇİNDEKİLER

Nesimî'nin Şiirlerindeki Arkaik Türk Sözcükleri ve Onların Eski Türk Yazıtlarında Kullanılması *11-15*

Aysel AHMEDOVA

Kerküklü Fâ'iz'in Şiirlerinde Yerellik ve Yerel Unsurlar *17-25*

Gülçiçek AKÇAY

Türk Halkları Edebiyatında İlk Öyküler Toplusu *27-32*

Lale ALİYEVA

Fütüvvetnâmelerde Yerli Unsurlar *33-45*

Bünyamin AYÇİÇEĞİ

Çengnâme'de Çeng Metaforu *47-55*

Hayriye DURKAYA

Türk Mitolojisi ve Folkloru Mistik Görüşlerin Kaynağı Gibi *57-62*

Sevinç GOCAYEVA

Nedîm'in Şiirlerinde İstanbul ve Dilinde Yerli Kelimeler *63-87*

Ahmet Kemal GÜMÜŞ

Rumelili Handî'nin Manzumelerinde Yerlilik *89-99*

Gürkan GÜMÜŞATAM, Gülden SARI KANLIAY

Edirne'nin Belde, Semt ve Mahallelerinin Klasik Türk Şiirinde Kullanımı *101-115*

Müberra GÜRGENDERELİ

Klasik Türk Edebiyatının Yerlilikle İmtihanı *117-130*

Osman HORATA

Muhammed B. İbrahim'in Manzûm Şir'atü'l-İslâm Tercümesi'ndeki Türkçe Unsurlar *131-146*

Necati İŞLER

Yerli Unsurları Önsemseyen Bir Şair: Nûrî 147-*182*

Hasan KAPLAN

16. Yy. Anadolu Sahası Şair Tezkirelerinde Geçen "İcad, İhtirâ ve İbdâ" İfadelerinden Hareketle Yerlilik Üzerine Düşünceler *183-194*

Filiz KILIÇ

Divan Şairinin Türk İdolü: Şeyhî *195-208*

M. Fatih KÖKSAL

17. Yüzyıla Ait Bilinmeyen Bir On İki Hayvanlı Türk Takvimi *209-216*

Orhan KURTOĞLU

Çağdaş Azerbaycan Edebiyatında Klasik Şiir Geleneği (Baba Pünhan Örneği) *217-229*

Vusala MUSALI

Ne Türkçedir Ne Değildir 2.....*231-245*

Ali İhsan ÖBEK

Türk Mesnevi Edebiyatının Yerli ve Özgün Bir Örneği Türk Mesnevi Edebiyatının Yerli ve Orijinal Bir Örneği: Üç Arus ve Üç Dâmât.....247-*262*

Sevda ÖNAL KILIÇ

Hadîkatü's-Süedâ'dan Tuhfetü'ş-Şühedâ'ya Yerlileştirme..... *263-275*

Burçin ÖZDEMİR

Geleneksel Alevîliğin Kolektif Hafızasında Hadikatü's-Süedâ'nın Yerelliği..... *277-292*

Emrah ÖZDEMİR

'He Drew His Blade to Shave the World'. Ghazals Addressed to Barber Beloveds in 16th Century Istanbul.....*293-303*

Benedek PÉRİ

Afyonkarahisarlı Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinde Yerlilik..... *305-334*

Mehmet SARI

"İksîr-i Devlet" Ekseninde Osmanlı Çeviri Geleneğinin Özgünlüğü Üzerine *335-347*

Bahir SELÇUK

Yûnus Emre'nin Üslubunda "Yerli" Unsurlar *349-356*

Orhan Kemâl TAVUKÇU

Türkî-i Basit'in Öncüsü Nevâyî mi?.....*357-363*

Vahit TÜRK

Kenardan Merkeze Akış: Hâzık ve Erzurumlu Zihnî Divanı'nda Yerlilik *365-389*

Yücel ÜNLÜ AYDIN

Milli Bir Nazım Şekli Olarak Şarkı ve Şeyh Galib'in Şarkıları.....*391-398*

Yağız YALÇINKAYA

Hüseyin Cavid Dramaturjisinde Baba ve Oğul İlişkileri Bağlamında Türk Maneviyatı ve Ulusal Özbilinçin Tebliği *399-404*

Aygün ZEKİYEVA

FARKIMIZ VE ÖZGÜNLÜĞÜMÜZ: YERLİLİK…

Klasik Türk edebiyatının tıpkı şekil gibi muhtevasını da Arap ve Fars'tan aldığına dair yaygın bir kabul vardır. Buna bütünüyle itiraz etmek mümkün değilse de tersini iddia etmek de hakşinaslık olmaz. Bizim sanatkârlarımız daha kuruluş yıllarından itibaren özgünlüğün, kendi olmanın ve kendinden olanı yansıtmanın arayışına girmişlerdir. Kadı Burhaneddin'de hususiyle yer adlarında pek belirgin tarzda yakalayabildiğimiz bu arayışın güçlü takipçilerinin olmaması gerçekten üzücüdür.

Türkler, daha Anadolu'ya girmeden tesiri altında girdikleri müşterek Şark edebiyatının teshir dairesinde altı asrı mütecaviz bir zaman zarfında varlıklarını sürdürebilmek gibi kayda değer bir muvaffakiyete imza atmışlardır. Şu veya bu şekilde zaman zaman yerlileşme, bir anlamda da yerlileşmeden millîleşmeye uzanan çizgide "özgünleşme" arayışları hep var olagelmiştir. Aralarında Türkî-i Basît gibi önem ve değerinin aksine tesiri cılız kalmış olanların yanı sıra Nabî hikmetinden, Sâbitâne söyleyişe, Nedîm inkılâbından son asrın adı konmamış "başına buyruk" şiirine varana değin, kayda değer yerlilik hamlelerine şahit oluyoruz.

Klasik Türk şiirinin de güçlü bir üyesi olduğu müşterek klasik Şark edebiyatının, yer adlarından şahıs adlarına, nazım şekillerinden türlerine, konulardan mazmunlara kadar hemen bütünüyle kurallar zinciriyle kuşatılmış yapısı içinde, küçük de olsa yerliliğe açılan her pencere, aynı zamanda özgünlüğe de kapı aralıyordu. Bu itibarla divanlar arasında Şehnâme'nin Rüstemleri, Dahhâkları, Samları, Feridunları, Söhraplarının yanında Türk şecaatinin büyük destan kahramanlarını bulamamak kuşkusuz gönül burkucudur. Ama hiç değilse Hüsrevlerin, Nizâmîlerin, Sa'dîlerin, Hâfızların, İmrüülkaysların, Hassânların arasında -Arap ve Fars meslektaşları kadar olmasa da- Şeyhî, Nevâyî, Fuzûlî gibi değerlerimize yer verilmesi biraz nefes almamızı sağlamaktadır. Çin, Maçin, Hind, Sind, Mısır gibi yerler arasında Osmanlı ve Anadolu coğrafyasının şehirlerine tesadüf etmek, gurbet illerinde aşina bir simayla karşılaşmak gibidir.

Doğrusu biz, çok çok önemsediğimiz "Klasik Türk şiirinde bize ait, bize özgü, bizim tarafımızdan bulunmuş, şiire malzeme yapılmış neler var?" sorusuna cevap aramak adına giriştiğimiz bu toplamadan daha zengin bir malzeme çıkmasını ümit ediyorduk. Peki ne bekliyorduk? Mesela şahsen ben şu soruları cevaplamasa da bir problem olarak ortaya atan

ve arama çabasına giren yazıların da bu külliyatta yer almasını çok arzu ederdim: Türkî-i Basît dışında dilde Türkçenin zengin imkânları kullanılarak girişilen yeni söyleyiş arayışları var mıdır? Klasik şiirdeki milli nazım biçimimiz diyebileceğimiz "tuyuğ"a ilişkin yeni şeyler söylenebilir mi? "Şarkı" ne dereceye kadar millî veya yerlidir?" Bazı divanlarda veya şiir mecmualarında karşılaştığımız, bilinen hiçbir nazım şekline uymayan manzumelere dair bu bağlamda neler söylenebilir? Klasik şairlerimiz Türk şahıs ve yer adlarını neden ve ne kadar kullanmışlardır? Bu kullanım hangi dönemde ve hangi şairlerde yoğunluk göstermektedir? Bir şairin bizatihi yaşadığı olayları ve kişisel çevresini şiirine yansıtması ne dereceye kadar "yerlilik" ve bu bağlamda "özgünlük" eseridir? Arap ve Fars edebiyatında bulunmayıp bize mahsus olan edebî türler var mıdır, varsa nelerdir? Bunların ortaya çıkış sebepleri… Tercüme, şerh, nazire ve yeniden yazımlarda nâzımlarımızın eserlerine "yerli ve millî" eklemeleri, katkıları nelerdir?... Daha akla gelmeyen birçok konu, bu edebiyatta "biz" neyiz, bu edebiyatın gerçekte neresindeyiz, bu edebiyatta "biz"den neler var? gibi çok çok önemli üç sorunun şifrelerini elimize verebilirdi.

Elinizdeki külliyâtta bu soruları gündeme getiren çalışmalar da mevcut. Hatta şu kadarını söyleyelim: Bu kitaptaki makalelerin birçoğunda, bu soru ve sorunlara dair kayda değer işaret fişekleri çakılmıştır. Merak ettiğimiz can alıcı sorulara cevap arayan makalelerin yeterince olmamasının müsebbibi de, bu sunuş yazısında ifadeye çalıştığımız detayları yazı davetinde dile getirmediğimiz için kuşkusuz biziz. Şu hâlde daha farklı sorularla da konunun tebellür ettirileceği bir vasat da "Yerlilikten Millîliğe: Klasik Türk Edebiyatında Özgünlük" başlıklı ikinci bir kitap olsun isteriz.

Bu kitap, Bilim Kurulu üyelerinin titiz hakemlikleri ve Danışma Kurulu üyelerinin fedakârane destek ve katkılarıyla ile vücut bulmuştur. Hem yazarlarımıza hem Bilim ve Danışma Kurullarındaki meslektaşlarımıza teşekkür ederiz.

Vücut bulan bu kitabın ete kemiğe bürünüp görünmesi, kültür kitapları yayıncılığı gibi önemli bir işlevde de markalaşmaya doğru giden İstanbul Kültür Üniversitesi'nin Mütevelli Heyet Başkanı Dr. Bahar AKINGÜÇ GÜNVER ile Rektör Prof. Dr. Hanife ÖZTÜRK AKKARTAL'ın destekleriyle mümkün olmuştur. Onlara da teşekkürü borç biliriz.

Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL
İstanbul, Aralık 2021

FÜTÜVVETNÂMELERDE YERLİ UNSURLAR[1]

Bünyamin AYÇİÇEĞİ[2]

İslam kültür dairesi içinde teşekkül eden ve gelişen "fütüvvet" kavramının izleri öncelikle Kur'an'da karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'da "fütüvvet" kavramı, kelimenin kökeni olan "fetâ-fityetün" şeklinde; sözüne sadık, davranışları mertçe olan delikanlı, genç, yiğit kişiler için (Enbiya 21/60, Kehf 18/10-13 ve 60-62) kullanılmıştır. Kelimenin bu olumlu çağrışımı, kavramın atfedildiği kişilerin müspet hâlleri ile irtibatlandırılmış, ifadenin kavramlaşması yolunda önemli bir gerekçe sunmuştur. Ardından Kur'an'da övülen birçok davranış "fütüvvet" sahibi kişilere atfedilmiş ve ortaya her anlamda mükemmel bir insan profili çıkmıştır.[3]

"Fütüvvet"i kavram olarak kullanan ve hakkında Arapça müstakil bir kitap kaleme alan ilk kişi Horasanlı sûfî, muhaddis ve âlim Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed es-Sülemî'dir (ö. 1021).[4] Fütüvvetin içeriği, kavramla ne ifade edildiği Sülemî'nin *Kitâbü'l-Fütüvve*'si ile ortaya konmuştur. Ardından ikinci önemli Arapça kaynak Sülemî'nin öğrencisi olan Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî'nin (1072) *er-Risâle* adlı eseri içinde yer alan bölümdür.[5] Üçüncü olarak Arapça kaleme alınan diğer önemli bir kaynak da Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin (ö. 1088) *Kitâbü'l-Fütüvve*'sidir.[6] Arapça olarak yazılan ilk döneme ait önemli kaynaklardan biri de 13. yüzyılda kaleme alınan Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed'in *Tuhfetü'l-Vesâyâ* adlı eseridir.[7] Çalışmamızda öncelikle, fütüvvetnâmelerdeki yerlileşmeyi göstermesi ve mukayese imkânı tanıması için ilk dönem yazılan Arapça fütüvvetnâmelerin içeriğine kısaca temas edilecektir:

Arapça Fütüvvetnâmelerin Kapsamı

Tasavvufî mahiyetiyle öne çıkan ve 13. yüzyıldan itibaren sosyal bir yapıya dönüşen, ardından ahilik kurumuyla birlikte yerli ve millî bir kimliğe bürünen fütüvvetin ilk dönem kaynaklarıyla içtimaî içeriğe bürünmeye başladığı dönem kaynakları arasında içerik olarak irtibat olduğu gibi bazı değişimler ve farklılaşmalar da göze çarpmaktadır. Bu değişim, temel aldığı ilk kaynaklardan uzaklaşma şeklinde değil o kaynaklara Türk toplum yapısına has eklemeler yaparak fütüvveti, sosyal düzeni de sağlayan içtimaî bir müessese hâline dönüştürme şeklinde olacaktır.

---

1 Bu konuyu çalışmam için beni teşvik eden, çalışmayı yönlendiren ve kontrol ederek tekmil eden kıymetli hocam Prof. Dr. M. Fatih Köksal'a teşekkürü bir borç bilirim.

2 Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, fuzulibaki@gmail.com.

3 Fütüvvetin ve Ahiliğin Kur'an'daki referanslarıyla ilgili bkz. (Akpınar, 2005; Yüksel, 2017).

4 Bu konuda yapılan çalışma için bkz. (Ateş, 1977).

5 İlgili yer için bkz. (Yazıcı, 1978: II/362-369).

6 Yapılan çalışma için bkz. (Küçük, 1993).

7 Yapılan çalışma için bkz. (Gölpınarlı, 1949-1950: 205-231).

Sülemî'nin *Kitâbü'l-Fütüvve*'si beş bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Aslında bu bölümlerde birbirinden farklı konular değil bir önceki bölümün devamı niteliğinde birtakım hususlar ele alınmıştır. Öncelikle eserde, kendinden sonra yazılan Arapça ve Türkçe çoğu fütüvvetnâmede görüleceği gibi, fütüvvet ehli ilk kişi kabul edilen Âdem'den başlayarak Hz. Ali'ye (656-661) kadar fütüvvet silsilesi sayılır. Sülemî, "Fütüvvet gereklerinden biri de şudur ki…" diyerek fütüvvet ehlinde olması gereken özellikleri yaklaşık 200 başlık altında sıralamıştır. Her madde altında konuyla ilgili varsa âyet ve hadisler ya da farklı rivayetler zikredilmiştir.

Sülemî'nin öğrencisi olan Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* adıyla meşhur olan ve elli beş bölümden meydana gelen tasavvufa dair önemli eserinde fütüvvete de bir bâb ayırmıştır (Yazıcı, 1978: II/362-369). Kuşeyrî de hocası Sülemî gibi aynı konular üzerinde durmuş, sık sık Sülemî'den alıntılar yapmıştır.

Arapça olarak yazılan üçüncü risale, el-Herevî'nin *Kitâbü'l-Fütüvve*'sidir. Herevî de bu muhtasar eserini Sülemî ve Kuşeyrî'nin eserine benzer şekilde yazmıştır. Herevî'nin eserinde dikkati çeken bir husus Hz. Ali'den çokça alıntı yapması ve onu fütüvvetin merkezine yerleştirerek bu hususu vurgulamasıdır. Bu durum kendinden sonra yazılan fütüvvetnâmeleri etkileyecektir.

İlk döneme ait kaynak eserlerden biri de 13. yüzyılda kaleme alınan Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed'in *Tuhfetü'l-Vesâyâ*'sıdır. *Tuhfetü'l-Vesâyâ*, Türkçe ilk fütüvvetnâme olan Burgazî'nin eserini de önemli ölçüde etkileyecektir. *Tuhfetü'l-Vesâyâ*'nın fütüvvetin kurumsallaşmasında, ardından yerli ve millî bir kimliğe bürünmesinde önemli etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Eserde, fütüvveti kurumsal ve siyasî bir kimliğe büründüren Abbâsî halifesi Nâsır-Lidînillâh'a (1180-1225) övgü ve teşekkür dolu cümleler yer alır. Müellif eserini, Nâsır-Lidînillah'ın oğlu Ebu'l-Hasan Ali'nin (ö.1215) günümüzde elde olmayan *Umdetü'l-Vesile* adlı kitabından istifade ederek yazmıştır. Beş bölümden oluşan eserde, ahi ocaklarında şeyh ve halifeden sonra gelen ve mahfilde törenlerin işlemesinden sorumlu olan "nakîb"in özellikleri, detaylı bir şekilde şed kuşanma usulü, fütüvvet kurumuna kimlerin kabul edilip edilemeyeceği, tören âdâbı işlenir. Böylece Arapça fütüvvetnâmeler içinde ahi fütüvvetine dair ilk örnekler ve anlatımlarla karşılaşırız.

Türkçe Fütüvvetnâmelerin Kapsamı

Fütüvvet kavramı ilk olarak Arapça ifade edilip yayılmaya başladıktan, içeriği ve çerçevesi belirlendikten sonra Türkler eliyle gelişmeye ve anlam dairesi genişlemeye başlamıştır. Hatta ana karakter olarak Ahi Evran'ın (ö. 1261?) da devreye girmesiyle fütüvvetnâmeler Türk kimliğine bürünmüş, yerli ve millî bir forma dönüşmüştür. Asıl çıkış noktasından istifadeyle suda yayılan halkalar gibi merkeze bağlı bir genişleme seyri izlemiştir.

Ahi kelimesinin kökeni, çıkış yeriyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Arapçada "kardeşim" anlamına gelen (اخی/ahî) kelimesiyle Türkçede eli açık, cömert anlamına gelen ve *Dîvânu Lügâti't-Türk*'te (Kaşgarlı Mahmud, 2005: 146) de geçen (اقی/akı) arasındaki

ilişki dikkat çekicidir. Gerek kardeşliğin gerekse cömertliğin ahiliğin temel düsturlarından olduğu düşünüldüğünde kelimenin kökeninin "ahî"ye ya da "akı"ya dayanması[8] makul görünmektedir (Köksal, 2019: 17).

Ahilik, Abbasî halifesi Nâsır Li-dînillâh eliyle kurumsal bir kimliğe büründürülen "fütüvvet"in, Anadolu'da 13. yüzyıldan itibaren millî ve yerli unsurlarla donatılmış şeklidir (Köksal, 2015: 93). Ahi Evran liderliğinde Anadolu'dan başlayarak Balkanlar'a, Orta Doğu'ya ve Kafkaslar'a yayılan ahilik, millî ve sivil bir yapılanmanın adı olmuştur (Köksal 2008: 57). Özellikle fütüvvet kavramının yerli ve millî bir kimlik kazanarak ahilik kurmuyla kaynaşıp Türkleşmesi önem arz eder. Fütüvvetin yerli ve millî bir kimliğe bürünmesi ve ahilik üzerine önemli çalışmaları bulunan Köksal, fütüvvet kavramının Ahi Evran eliyle daha millî, daha yerli ve kendine has kuralları da olan özel bir çehreye büründüğünü ve ahi şecerenamalerinde bunun bariz hâle geldiğini söyler. Böylece ahi şecerenameleri Türk'e has bir fütüvvet anlayışıyla yoğrulmuş, Türk ahiliğini yansıtan kaynaklar hâline gelmiştir (Köksal, 2015: 94-96). Anadolu ahiliği de Arap-Fars fütüvvetinden farklılaşarak ahileri sosyal hayatın bir parçası hâline getirmiş, ahiler de takdir gören örnek şahsiyetleriyle günlük hayata karışmışlardır.

Orta Çağ'ın en büyük seyyahı kabul edilen İbn Battûta (ö. 1368) seyahatnâmesinde *(er-Rihle)* Anadolu topraklarında ahiliğin sosyal hayattaki durumunu dile getiren canlı örnekler sunar. Eserinde gezdiği yerlerdeki ahilerden bahsetmekte, ahilerin toplumdaki yerleri hakkında bilgi vermektedir. İbn Battûta'nın eseri ahilerin Anadolu topraklarındaki durumunu, siyasî gücünü, Türk toplum hayatındaki yerini anlamak için oldukça önemli bir kaynaktır. Gittiği her Anadolu beldesinde farklı ahi grupları tarafından karşılandığını, ağırlandığını isimler ve örnekler vererek aktarır (Aykut, 2020: 285-308). Ahilerden daha ahlaklı ve erdemlisini dünyada görmediğini söyler (Aykut, 2020: 275-276). Bu bilgiler ahilerin Anadolu'daki etkisini, millî yapısını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. [9]

Bu genel bilgileri aktardıktan sonra konuyu detaylandırmak için Türkçe fütüvvetnâmelerden hareketle öne çıkan yerli ve millî unsurları ayrı başlıklar hâlinde ele alacağız. Çalışmada esas olarak üç manzum ve dört mensur fütüvvetnâme incelenmiştir. Yeri geldikçe de farklı fütüvvetnâmelerde geçen yerlilik vurgusu ile ahiliğin Anadolu'daki durumuna dair çeşitli eserlerde yer alan bilgiler ortaya konulmuştur. Türkçe manzum fütüvvetnâmelerden ilki, Şeyh Eşref b. Ahmed'e ait olup 1452'de Edirne'de istinsah edilmiştir (Bilgin, 1992: V). 444 beyitten oluşan manzumede, fütüvvetin tasavvufî ve ahlakî ilkeleri işlenmekte, akıl ve nefis konuşturularak nasihatler verilmektedir. İkincisi, 1475'te kaleme alınan Tarsuslu Dâ'î'ye ait Türk edebiyatının en hacimli manzum fütüvvetnâmesidir (Köksal, 2019: 14). Eserde hem fütüvvet erkanı açıklanmakta hem de tasavvufî

[8] Detaylı bilgi için bkz. (Köksal, 2011: 53-56).

[9] İbn Battûta ve Evliya Çelebi Seyahatnâmelerinde ahilikle ilgili bkz. (Tökel, 2005).

fütüvvetnâmelerin bahsettiği konular yer almaktadır. Son manzum fütüvvetnâme de Esrar Dede'nin (ö. 1797) 176 beyitten oluşan eseridir.

Ele aldığımız mensur fütüvvetnâmelerden ilki, 13. yüzyılda kaleme alınan ve ilk Türkçe fütüvvetnâme olan Burgazî'nin eseridir. Diğer ikisi Amasyalı ünlü cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddîn'in (ö. 1468-69'dan sonra) ve 16. yüzyılda yazıldığı düşünülen Bursalı Hoca Cân'ın fütüvvetnâmeleridir. Sabuncuoğlu Şerefeddîn'in eseri, 15. yüzyılda yazılması sebebiyle en eski Türkçe fütüvvetnâmeler arasında yer almakta böylece değeri bir kat daha artmaktadır (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 22). Son olarak en hacimli Türkçe fütüvvetnâmelerden biri olan (Köksal, 2015: 97) ve 16. yüzyılda kaleme alındığı söylenen Radavî'nin eseri incelenmiştir. Bu incelemeden hareketle öne çıkan yerli unsurlar on başlık hâlinde ele alınmış ve önemine göre sıralanmıştır:

1. Türkçe vurgusu:

İlk Türkçe fütüvvetnâme müellifi Burgazî, Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed'in *Tuhfetü'l-Vesâyâ*'sından oldukça istifade etmiş hatta bazı bölümleri birebir tercüme ederek almıştır (Gölpınarlı, 1953: 80). Ancak eserin bizim için en önemli tarafı Anadolu'da yaşayan ve Türkçe konuşan insanların anlaması için, "Türk ıstılahı üzerine" yazılmasıdır. Bundan sonra "ahilik kurumunun anayasası" hâline gelecek fütüvvetnâmeler hem diliyle hem ifade şekli, anlatım tarzı ve içeriğiyle Türk milletine uyarlanmış; "yerli ve millî" bir hâl almıştır.

Burgazî, Anadolu'da Türkçe konuşulduğunu, her peygamberin gönderildiği kavmin dilinde gelmesi gibi yazdıklarının anlaşılması için eserini Türkçe yazdığını özellikle vurgulamaktadır. Bu vurgu fütüvvetin yerli bir kimlik kazanması bakımından önem arz eder:

... fütüvvet okuyalar ve gücleri yetdügince ve ellerinden geldügince edebinden ve erkânından tutalar, işitmeyenlere işitdüreler. Bilmemekden bilmek yigrekdür, anun içün Türk dilince yazdum, okumaga geŋez ola. Nitekim Kurân'da buyurur: ve mâ erselnâ min rasûlin illâ bi-lisâni kavmihî (İbrahim 14/4). Allahu Teala aydur: Hiç peygamber viribimedüm, illâ kendü kavmi dilince. Pes bu Rûm ili kavmi Türk dilin bilürler, biz dahı Türk dilince beyân kılduk (Gölpınarlı, 1953: 113).

Dâ'î de Burgazî gibi eserini Türkçe yazdığını vurgulamaktadır. Müellifin 1430 ve 1431. beyitlerde ifade ettiği bu durum, önemli bir yerlilik vurgusu olarak görülebilir:

Ben bu 'ilmi Türkîce nazm eyledüm
Bu fütüvvetden nice söz söyledüm

Aŋlaması vâzıh olsun deyüben
Türkî yazdum çok 'ibârât koyuban (Köksal, 2019: 155)

Ayrıca fütüvvetnâmelerdeki yerliliği gösteren bir husus da kullanılan arkaik ek ve kelimelerdir. Sabuncuoğlu Şerefeddîn'in ve Hoca Cân'ın eserlerinde "Eserin Dili ve Edebi Değeri" başlığı altında bu durum ele alınmıştır (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 23 ve 157). *Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü*'nde de yer almayan bazı örnekler şöyledir: *arıcuk* (zayıf), *dike* (lokma), *düye* (mısır, buğday yarmasına benzer bir yiyecek), *boğaz kermek* (boğazı yırtarcasına yüksek sesle konuşmak), *seçimsüz* (ayrım yapmayan, adil) *çakırmak* (çağırmak), *çubu* (çubuk), *kimsere* (kimseye), (Köksal ve Ayçiçeği 2020: 23-27 ve 157-160).

Dâ'î'nin eseri de arkaik ek ve kelimeler açısından zengindir. Ayrıca eserde "yol-ı evliyâ, bâb-ı ikinci" gibi Türkçe kelimelerle Farsça yapılı tamlamaların varlığı da dikkat çekici bir durumdur (Köksal, 2019: 35-37).

2. Ahilik ve Ahi Evran vurgusu:

İlk Türkçe fütüvvetnâme olan Burgazî'nin eserinde, fütüvvet dereceleri verilirken yola girene "yiğit", yolda yürüyene "ahi" ve menzile varana da "şeyh" denildiği ifade edilir. Böylece "ahi"nin fütüvvet erkanını icraya görevli olduğu ve âsitâne denilen bir tekkesi bulunduğu söylenebilir (Gölpınarlı, 1953: 90). Şeyh de ahilerin tabi oldukları ahi baba, şeyhu'ş-şuyûhtur. Buna "Ahi Türk" de denilmektedir (Gölpınarlı, 1953: 91).

Dâ'î'nin ve Hoca Cân'ın fütüvvetnâmelerinde de Ahi Evran'dan bahsedildiği, Ahi Evran'ın hayatına ışık tutabilecek bilgiler olduğu görülmüştür. Dâ'î'nin özellikle Ahi Evran'dan bahsetmesinin ve "ahı"lık imlasını tercih etmesinin yerlilik açısından önemine, eseri neşre hazırlayan Köksal, özellikle temas etmiştir (Köksal, 2019: 27-28). Kelimenin tam anlamıyla "yerli bir fütüvvetnâme" olan bu eserin en önemli yönünü Köksal şu şekilde izah etmektedir:

Dâ'î'nin eserinde bizim en çok dikkatimizi çeken husus, "Ahilik" kavramının özellikle vurgulanmasıdır. Haklı olarak akla, "Zaten konu itibarıyla Ahiliği anlatan bir eserde bunun neresi dikkat çekici?" sorusu gelebilir. Oysa sanılanın aksine fütüvvetnâmelerde "Ahilik" bir terim olarak ya hiç geçmez ya da nadiren yer alır; Ahilik yerine "fütüvvet", Ahiler yerine de "ehl-i fetâ", "ehl-i tarîk", "fütüvvet ehli" gibi kavramlar kullanılır. Hâlbuki Dâ'î, Ahilik (Ahılık) kelimesini açıkça kullanmıştır. Hatta hiçbir fütüvvetnâmede olmadığı tarzda Ahiliğin "ne olmadığını ve ne olduğunu" bariz ve net ifadelerle anlatmıştır (Köksal, 2019: 27-28).

Eserin 240-254. beyitleri arasında ahilik tarifi yapılmaktadır. Bu beyitlerde Dâ'î'nin özellikle imla olarak "ahı"yı kullanması dikkat çekicidir. Bu tarife göre ahılık mal biriktirmek, hırsla hayatını idame ettirmek, dünyaya tapmak, dinini satmak değildir. Sabaha kadar yatmak, kaygı içerisinde olmak, her yere meyl etmek, gözü dışarıda olmak, sırrını aşikâr etmek değildir. Ahı, malını insanların faydasına olacak şekilde Allah yolunda harcar. Misafirsiz gecelemez, insan ayırt etmez, herkese güneş gibi eşit davranır ve hilim sahibidir.

Hoca Cân'ın fütüvvetnâmesinde de yerlilik bakımından en önemli unsur Ahi Evran'ın zikredilmesi ve Ahi Evran'la ilgili olayların anlatılmasıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi fütüvvetnâmelerde ahilik ve Ahi Evran vurgusuna pek rastlanmamaktadır. Ahiliğin Anadolu'daki kurucusu ve "otuz iki esnâfın pîri" kabul edilen Ahi Evran'ın bir fütüvvetnâmede açıkça zikredilmesi (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 155) önemli bir durumdur. Hoca Cân'ın fütüvvetnâmesi bu açıdan ehemmiyet arz eder. Hoca Cân, tabaklık silsilesini sayarken Ahi Evran'ın adını verir. Esere göre Hz. Muhammed Mansûr-ı Âbid'den deriyi tabaklamasını istemiştir. Bu sebeple Mansûr-ı Âbid deri tabaklayanların piri kabul edilmiştir. Bu silsile eserde, Ahi Evran'a kadar sıralanır (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 209-213).

Eserde Ahi Evran'la ilgili diğer bir bahis de ustası Mehmed'le yaşadığı hadisedir. Ustası hacca giderken ailesini Ahi Evran'a teslim etmiştir. Bazı kişiler hacdan dönen ustası

Mehmed'e Ahi Evran hakkında ileri geri konuşarak Ahi Evran'a iftira atarlar. Ustası da bu iftiralara inanacakken Ahi Evran bir keramet gösterir. Ustası da kötü düşündüğü için pişman olur (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 213). Ayrıca eserde, Ahi Evran'a neden "Evran" dendiği de şöyle anlatılır:

Bir gün Ahi Evran dükkanda deri tabaklarken Yemen'den gelen tüccarlar kendisinden üç gün içinde bin parça tabaklanmış deri isterler. Ahi Evran bu imkânsız görevi yapmayı kabul eder. Üç gün bitince de sözünü yerine getirir. Diğer debbağlar bu hadiseden dolayı Ahi Evran'ı linç etmek için üzerine yürürler. Ahi Evran da hamama kaçarak kapıyı kilitler. Kapıyı kırıp içeri giren esnaf, onu yedi başlı bir ejderha olarak karşılarında görünce pişman olup af dilerler. Ahi Evran'ın önceden adının Nimetullah olduğu, keramet göstererek yedi başlı bir ejderha olarak görünmesi sebebiyle bundan sonra kendisine "Evran" dendiği eserde açıklanır (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 215).

Ayrıca Hoca Cân'ın eserinde Ahi Evran'ın hayatını aydınlatacak önemli bir ip ucu da bulunmaktadır. *"Ve **Ahı Evran** Hazret-i Resûl'üŋ yedi yüz yılından soŋra Ebû İshak ve Monla Hünkar bile gelmişdür."* cümlesi, Ahi Evran'ın Hz. Peygamber'in doğumundan ya da vefatından 700 sene sonra yani 1251/52 ya da 1310/11 yıllarında Anadolu'ya gelmiş olabileceğini göstermektedir.[10]

3. Debbağlık mesleği:

Türkçe fütüvvetnâmelerde yerliliği gösteren en önemli hususlardan birisi de debbağlık yani deri tabaklama mesleğinin önemi üzerinde durulmasıdır. Arap ve Fars fütüvvet kitaplarında hiç temas edilmeyen debbağlık konusu, Türkçe fütüvvetnâmelerde özellikle yer alır. Ahi fütüvvetnâmelerinde Ahi Evran'ın mesleğinden hareketle önem atfedildiğini düşündüğümüz bu husus, fütüvvetnâmelerdeki millî duruşu ve yerliliği göstermesi bakımından önemlidir. Türkçe fütüvvetnâmelerin bu hususta ki farkı *İki Fütüvvetnâme*'de şöyle izah edilmektedir:

Fütüvvetnâmelerde kasaplar fütüvvet ehli olamayacak meslek erbabı arasında sayılır. İlginçtir ki Ahi şecerenâmlerinde tıpkı cerrahlar gibi kasaplar da fütüvvet ehli kabul edilir ve onların da yeri sağdadır. Bu bize Türk Ahiliğinin uygulamada fütüvvetnâmelerden farklılık gösterdiğinin izlerini vermektedir. Esasen kasapların fütüvvete alınmaması Türk Ahiliği bakımından gerçekten garabet olurdu. Zira kasaplar Türk Ahilerinin piri Ahi Evran'ın mesleği olan debbağlığın da müsebbibidir. Debbağların işleyecekleri sığır, koyun ve keçi derilerinin var olabilmesi için ilk önce bir kasaba ihtiyaç olacağı aşikârdır (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 30).

Bursalı Hoca Cân'ın eseri, diğer Türkçe fütüvvetnâmelerin çoğu ve ahi şecerenamelerinin hemen hepsi gibi "debbağlık" mesleği etrafında teşekkül etmiştir. Eserin birçok yerinde debbağlardan ve mesleğin öneminden bahsedilmesi dikkat çekicidir. Debbağlar, Ahi Evran'ın meslektaşları olduğu için fütüvvete diğer meslek erbabının hepsinden daha fazla sarılmışlardır (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 157).

Hoca Cân'ın eserinde, Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilmesiyle Hz. Âdem'e kırk koyun verilmesi, koyunların derisinden istifade edilmesiyle debbağlık

10 Detaylı bilgi için bkz. (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 156 ve 217).

mesleği arasında ilgi kurulur. Hz. İsa'ya gökten farklı renklerde deriden yapılmış sofralar indirilmesi, debbağlık mesleğinin kutsallığını vurgulamak için aktarılır (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 153). Debbağlık o kadar kutsal bir meslektir ki debbağlara dil uzatanlara verilmesi gereken ceza hakkında soru sorulduğunda o kişilerin katlinin vacip olduğu, eğer öldürülmezlerse "yaka kesüp börkin alup ocaktan merdûd ideler" denilerek kovulmaları gerektiği söylenir (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 154-155).

4. Mevlânâ ve *Mesnevî* etkisi:

Türkçe fütüvvetnâmelerin bir özelliği de Mevlânâ'dan (ö. 1273) bahsetmesi ve onun eserlerinden alıntılar yapmasıdır. İlk fütüvvetnâme olan Burgazî'nin eserinde, *Mesnevî*'de geçen kocakarı ile doğan hikayesi (Gölpınarlı, 1953:135-136) ile yine *Mesnevî*'de geçen "Cenab-ı Hak'tan bizi edebe muvaffak kılmasını dileyelim. Çünki edebi olmayan Allah'ın lütfundan mahrum kalır." beyti[11] (Gölpınarlı, 1953:138-139) yer almaktadır. Dâ'î de Burgazî gibi Mevlânâ'nın eserlerinden alıntılar yapmıştır. *Mesnevî*'den on bir, *Dîvân-ı Kebîr*'den de üç beyit almıştır (Köksal, 2019: 23).

15. yüzyıl müelliflerinden Şeyh Eşref bin Ahmed ile Tarsuslu Dâ'î'nin manzum fütüvvetnâmelerinden sonra bilinen eldeki üçüncü manzum fütüvvetnâmenin müellifi Esrar Dede (ö. 1797) eserinde (Kasır, 1993) Mevlânâ ve *Mesnevî*'sinden bahsetmektedir. 176 beyitten oluşan bu fütüvvetnâmede Esrar Dede, eserini yazabilmek için Mevlânâ'dan istimdat ederek söze başlar. Ayrıca sözünün Hz. Mevlânâ ve *Mesnevî* sayesinde güzelleştiğini de söyler:

Hazret-i Hak 'inâyet eyler ise
Pîrimiz bahş-ı himmet eyler ise (29)

Cem' olup defter-i fakîrâne
Bu da bir tuhfe ola yârâne (30)

Ola 'uşşâk içinde bir eserüm
Bir güzelce müfîd ü muhtasarum (31)

Ba'd ez-în ey garîb hâme
Mevlevîler gibi siyeh câme (39)

Turma agla döküp sirişk-i teri
Feyz-i Pîr ile yine saç güheri (40)

Mesnevî bahrinüŋ hüsni olduŋ
Sözüŋ andan gelür râhı bulduŋ (41)

11 79. beytin şerhi için bkz. (Olgun, t.y.: I/112-113).

5. Millî kaynaklar:

Hoca Cân'ın eserinde yerliliği gösteren önemli bir husus kullanılan kaynaklarla ilgilidir. Fütüvvetnâmelerin hemen hemen hepsinde müellifler, hadiseleri delillendirmek için ayrı bir gayret sarf eder. Kur'an, hadis ve tefsirler olmak üzere belli başlı eser adlarını zikrederek kaynaklarını verirler.[12] Hoca Cân birçok kaynağın yanında Anadolu'da Müslüman-Türk kimliğinin şekillenmesinde etkili olmuş Ahmed-i Bîcan'ın (ö. 1466'dan sonra) *Envârü'l-Âşıkîn* adlı eserini kaynakları arasında zikretmektedir.[13] Ayrıca Osmanlı toplumunda oldukça önemli bir ilmihal ve ahlâk kitabı olan halk arasında oldukça rağbet görerek Anadolu'da birçok evde bulunan İmamzâde'nin (ö. 1177) *Şir'atü'l-İslâm* adlı eserine müracaat ettiğini söylemektedir.[14] Her iki kaynak da Hoca Cân fütüvvetnâmesinin yerliliğini göstermesi bakımından önemlidir.

6. Yer adları:

Yerlilik hususunda oldukça önemli bir örnek Sabuncuoğlu Şerefeddîn fütüvvetnâmesinde bulunmaktadır. Bu eserde geçen iki yer ismi önem arz eder. Bu durumun özellikle üzerinde durulması ve vurgulanması gerekmektedir. İlk dönem fütüvvetnâmelerinde İslam tarihinden, peygamber kıssalarından, tasavvufî menkibelerden örnekler verilirken Sabuncuğlu Şerefeddîn'in gerçek yer ve şahıslardan örnekler getirmesi dikkat çekicidir. Bu, fütüvvetnâmelerde rastlanmayan bir durumdur.

Amasya ve Kastamonu adlarının geçtiği ve burada yaşanan hadiselere göndermelerin yapıldığı bölüm şöyledir: "Muhammed Mustafa'nuŋ hicretinden sekiz yüz yigirmi yıl geçmişdi. **Amâsiyye şehrinde** ehl-i erkân arasında Şeyh Ṣa'b 'Alâuddîn oglı Şeyh Latif vardı. Ehl-i bisât u kitab ve hikâyet-hân kişiydi. Ol zamânda dellâkler arasında şedd ve erkân söylenmezdi."

Konunun devamında Kastamonu'da yaşayan dellâk Küçük Mehmet'ten bahsedilmesi de yerli bir unsur olarak önemlidir: "**Kastamoniyye şehrinde Küçücük Muhammed** adlu bir dellâk geldi. Ol 'Alî Irâkî Küçücük Muhammed'üŋ bilin bağladı. **Küçücük Muhammed Kastamoniyye'de** Banbukcıoğlı'nun bilin bağladı." (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 141).

7. Sofra âdâbı ve düğün:

Fütüvvetnâmelerin yerli ve millî bir kimlik kazanmasının güzel bir göstergesi de sofra âdâbının anlatılmasıdır. Mesela Burgazî, uzun uzun ahinin odasının, sofrasının nasıl olması gerektiğini; giyim ve kuşamını konu eder (Gölpınarlı, 1953: 94-95). Dâ'î'nin eserinde de helva ve yemek dağıtma ritüelinden bahsedilir (Köksal, 2019: 124-125).

Sabuncuoğlu Şerefeddîn fütüvvetnâmesinde "şedd bağlama", "helva yapma", "şerbet içme", "sofra çekme" adetleri; Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın düğünü ve devamında yaşanan

12 Fütüvvetnâmlerin belli başlı kaynakları için bkz. (Ateş, 1977: 19-21; Gölpınarlı 1953; 83-85; Gölpınarlı, 2011; Köksal, 2019: 33; Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 154).

13 Bkz. (Koç ve Gülay, 2020: 186-224).

14 Bkz. (İşler, 2020: 775-812).

birçok olay Anadolu'daki bir düğün atmosferi içinde işlenir. Bu düğünde yaşanan kimi olaylar da fütüvvetin şartlarının başlangıcı olarak aktarılır.

Şerefeddîn yârenlerin kendisinden şeddin kurallarını; üstad, yol atası ve yol kardeşleri edinmenin esaslarını; helvayı bir şehirden bir şehre göndermenin manasını yazmasını istediklerini söyleyerek şeddin kaynağına dair rivayetleri aktarır (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 37-39). Her fütüvvetnâmede görüldüğü gibi şeddin kaynağı Hz. Âdem'dir. Avret yerlerini örtmesi için Cebrail koçun yününden ip burup Âdem'in belini bağlamıştır. Meleklerin cennetten getirdiği ekmekle helvayı Âdem ve Havva'ya ikram etmesiyle de bir kişiye nasip koyma ve nasip gönderme geleneğinin başladığı ifade edilir (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 41-43).

Burada ilgi çekici bir durum da "helvâ-yı cefne" de denilen Ahi helvasının Hz. Peygamber'in tarifiyle verilmesidir (Köksal ve Ayçiçeği, 2020: 67-68). İslam tarihinde yaşanan kimi olaylar da Türk kültürüne ait unsurlarla süslenerek anlatılır. Mesela Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın düğünü buna güzel bir örnektir. Hz. Peygamber'in, "Yâ 'Alî! Yüri var Müslümanları da'vet eylegil. Toyuŋa, dügünüŋe okugıl." deyişi, helva karılışı ve düğün hazırlıkları; Anadolu'daki köy düğünlerini anımsatması ve o üslupla aktarılması bakımından dikkat çekicidir.

8. Tercümanlar:

Bektaşilik ve Ahilik geleneği içinde kimi törenlerde okunan, çoğu manzum bazıları mensur olan tercüman; daha çok özür dileme ve bağışlanma istekli dualara verilen addır (Köksal, 2015: 156). En teferruatlı Türkçe fütüvvetnâmelerden biri de (Köksal, 2015: 97) 16. yüzyılda yazıldığı söylenen Radavî'nin eseridir (Gülten, 2014). Türkçe yazılan eserlerdeki fütüvvete dair şu ana kadar sıraladığımız ritüellerin, anlatımların Radavî'nin eserinde de yer aldığı söylenebilir. Ayrıca Köksal, yerli bir unsur olarak bu fütüvvetnâmedeki Bektaşîliğe dair izleri tespit ederek çalışmasında konuya dikkat çekmiştir (Köksal, 2015: 93-106). Radavî'nin eserine bakıldığında genellikle Bektaşî fütüvvetnâmelerinde görülen "tercüman"lara rastlanmaktadır (Gülten, 2014: 28, 58, 264).

Ahilikle Bektaşîlik arasındaki iç içe geçen ilişki de fütüvvetin yerlileşmesi bakımından önem arz etmektedir. Ahilik ve Bektaşîlikteki erkân ve âdâb hususiyetleri büyük oranda benzeşmekte, hatta çoğu erkân (ritüeller) aynen örtüşmektedir (Köksal, 2015: 97). Bu anlamda Bektaşî fütüvvetnâmeleri bize yerlilik adına malzeme sunmaktadır. Konuyla ilgili kapsamlı bir değerlendirme sunan Köksal'ın çalışmasından (Köksal, 2015) hareketle bazı dikkat çekici ritüelleri burada aktarmak isteriz.

Fütüvvetnâmelerde yer alan tercümanlar ve deyişler, türün yerli ve millî yapısını gösteren önemli unsurlardandır. Mesela bir Bektaşî fütüvvetnâmesinde şeyh önünde okunan tercümânlardan biri şöyledir:

Şem'-i tevfîk-i hidâyetdir yüzüŋ
Sûret-i Hak'dan işâretdir yüzüŋ
Ehl-i tevhîde beşâretdir yüzüŋ
Hacc [u] ihrâm [u] ziyâretdir yüzüŋ (Köksal, 2015: 162)

Ayrıca aynı fütüvvetnâmede Hatâyî'nin (1501-1524) de bir şiirinin yer alması dikkat çekicidir. İki beyti şöyledir[15]:

Hatâ itdim Hudâ içün bağışla
Muhammed Mustafâ içün bağışla

Hasan'dır pâdişâh-ı her dü 'âlem
Hüseyn-i Kerbelâ içün bağışla

9. Türkçe deyimlerin kullanımı:

İlk Türkçe fütüvvetnâmeden başlayarak eserlerde yeri geldikçe Türkçe deyimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu bakımdan Anadolu'da kaleme alınan fütüvvetnâmelerin zengin bir kaynak olduğu söylenebilir.

Mesela Burgazî'de "mahşer günü amel defterine göre günahkâr kullardan olmamak" anlamına gelen "*bitisi kara olmamak"* deyimi (Uygun 2018) şu şekilde kullanılmıştır:

Ahinüŋ donı necesi (ola) anı aydalum. Her kim ehl-i tarîkat donın geye, yâ fâsık yâ felâh ya'nî fâsıklık fâsıklıkdan çıkarur, felâhuñ felâhlıgın giderür ya'nî don kişiye muhtesibdür. Dilersen kim kıyâmet güninde ***biti(si)n kara olmaya*** *ve dahı şermsâr olmayasın, donundan sakın (Gölpınarlı, 1953: 133).*

Başka bir örnekte Esrar Dede, manzum fütüvvetnâmesinin 124. beytinde, insanlara nasıl davranılması gerektiğini izah ederken "nabza göre şerbet vermek" deyimini kullanır:

Herkese kayd edinme terbiyeyi
Vir hemân nabza uygun eşribeyi (124)

Zîrâ hakkı kabul eden nâdirdür
Der saŋa ki bu benden ednâdur (125)

10. Sosyal hayat:

Bazı fütüvvetnâmelerde, ahilik teşkilatının yapısıyla ilgili bilgiler verilmemekte; fütüvvet erkanından ziyade ahlakî, tasavvufî nasihatler aktarılmaktadır. Bu nasihatler verilirken her biri meslek erbabı olan ahilerin bildiği ticaret hayatının ya da günlük yaşamın içinden örnekler sunulmakta, tasavvufî hakikatler bu şekilde izah edilmektedir. Bu durum da bize fütüvvetnâmelerde yerlilik hususunda malzeme sunmaktadır.

Şeyh Eşref b. Ahmed; gönülden bir işe bağlanmayı, sevgiyle talep etmenin önemini işlediği beyitlerde (b. 200-210) ekmek yapan herkesin bileceği bir hadiseye gönderme yapar. 202. beyitte şair; sevgisini ortaya koyan kişinin gönülden sevmesi gerektiğini, gönülden sevenlerle sevmeyenlerin aynen unla kepeğin ayrıldığı gibi ayrılacağını ifade eder:

[15] Şiirin tamamı için bkz. (Köksal, 2015: 162; Macit, 2017: 525).

Severin diyen kişi gerçek gerek
Unı kepekden seçer tîzcek elek *(Bilgin, 1992: 24)*

Başka bir yerde (b. 364-367) şair; çevrede çokluk olarak görünen her şeyin aslında bir olduğunu, Allah'ın tecellîsinin âleme yansımasının çokluk olarak göründüğünü, aslında her şeyin birden, dolayısıyla Hak'tan meydana geldiğini anlatırken aslında akçelerin hepsi bir gümüş paranın bölünmüş hâlidir, diyerek yine ticaret hayatından bir örnekle konuyu izah eder:

Bir ve on yüz biŋ çırak bir arada
Artmagıdur birlik itme 'arbede

Artmak andandur ki nûr tekrâr olur
Ko gümüşi akçala bâzâr olur

Bir ve biŋ akça gümüşlikde hemân
Birdür illâ biri biŋ saydı sayan

Çün gümüşdür biŋi bir itmek gerek
Târezûda bir degül n'itmek gerek *(Bilgin, 1992: 42)*

Şeyh Eşref b. Ahmed; her işin bir usulü, her kapının bir edebi olduğunu, işi usulüne uygun olarak yapmak gerektiğini izah ederken konuyu, fırında ekmeğin nasıl pişirilmesi gerektiğinden hareketle açıklar. Nasıl ki çörek fırında çok kalırsa yanar, az kalırsa pişmezse insan da usulünce davranmalı; fütüvvet yolunda erkana uygun şekilde, aklını başına alıp yolun âdâbı neyi gerektiriyorsa ona uyarak durmalıdır. Bir menzilde çok durursa, fırında çok kalan ekmek gibi zayi olacak, az kalırsa da fırında yeterince beklemeyen çörek gibi çiğ kalacaktır. İlk beyitteki "der ögüŋi/aklını başına al" deyimi de Türkçenin kullanımı açısından dikkat çekicidir:

Der ögüŋi yol eri yolda gerek
Kim furunda göyne çok tursa çörek

Ger furunda az tursa çig kalur
Hep senüŋ dürüşdügüŋ zâyi' kalur *(Bilgin, 1992: 36)*

Sonuç

Kaynaklara bakıldığında fütüvvetnâmelerin genelde farklı dönemlere ayrılarak incelendiği görülmektedir: Başlangıçtaki sûfî fütüvvetnâmeleri, orta dönem diyebileceğimiz fütüvvet teşkilatına ait fütüvvetnâmeler ve ahi loncalarına ait fütüvvetnâmeler (Ocak, 1996: 264-265).

Hazırlanan bu çalışmada zikredilen dönemlerin hepsini kapsayacak şekilde belli başlı Arapça fütüvvetnâmelerle Türkçe fütüvvetnâmeler incelenmiştir. Bunun neticesinde fütüvvetin ilk kaynaklarıyla şekillenen Türkçe fütüvvetnâmelerin ahilik kurumuyla geçirdiği değişim ve bu değişime uygun olarak eserlere yansıyan yerli ve millî unsurlar olduğu görülmüştür. İlk örneklerden hareketle oluşturulan Türkçe eserlerde, fütüvvetin tasavvufî-

ahlakî boyutunun da göz ardı edilmediği tespit edilmiştir. Bunun yanında Türkçe fütüvvetnâmelerin, İslamî prensipleri zemine alarak Türk kültürüne ait unsurlarla yoğrulduğu, yerli ve millî bir kimlik kazandığı anlaşılmıştır.

Böylece Türkçe fütüvvetnâmelerde Türk dilinin önemine temas edildiği; ahilik ve Ahi Evran'a, debbağlık mesleğine, Türkler için önemli müelliflere ve eserlere değinildiği; Anadolu'ya, Türk gelenek ve göreneklerine, Türkçe deyim ve atasözlerine yer verildiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Akpınar, Ali (2005). "Fütüvvet Ruhuhun Dini Temelleri". *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*. Kırşehir: C. I, s. 43-61.

Dilçin, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1949-1950). "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.* C. II. s. 6-354.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1953). "Burgâzî ve Fütüvvet-nâmesi". *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*. S. XV. (1-4). s. 76-153.

Gölpınarlı, Abdülbaki (2011). *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

İbn Battûta (2020). *İbn Battûta Seyahatnâmesi -Kısa Notlarla Sade Metin Çevirisi-*. (çev.) A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İşler, Necati (2020). "Muhammed b. İbrahim'in Manzûm Şir'atü'l-İslam Tercümesi (Şir'a-i Manzûm)". *Eskiyeni.* S. XLI. s. 775-812.

Kasır, Hasan Ali (1993). "Türk Edebiyatında Fütüvvetnâmeler ve Esrar Dede Fütüvvetnâmesi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. I. s. 107-130.

Koç, Burak-Peyami Safa Gülay (2020). *Zemin Metinler*. Konya: Loras Yayınları.

Komisyon (1963-1982). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. C. 1-12. Ankara: TDK Yayınları.

Köksal, M. Fatih-Bünyamin Ayçiçeği (2020). *İki Fütüvvetnâme Sabuncuoğlu Şerefeddîn Fütüvvetnâmesi Bursalı Hoca Cân Fütüvvetnâmesi*. Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı.

Köksal, M. Fatih (2015). *Ana Hatlarıyla Türk Ahiliği Ahilik-Fütüvvet Yazıları*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Köksal, M. Fatih (2011). "Ahilik Bilgisinin Temel Kaynaklarından Ahi Şecerenâmeleri". *Ahilik Uluslararası Sempozyumu "Kalite Merkezli Bir Yaşam" Bildiri Kitabı*. Kayseri Erciyes Üniversitesi. s. 273-297.

Köksal, M. Fatih-Kamil Ali Gıynaş (2011). "Bir Bektaşi Fütüvvetnâmesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi.* S. LIX. s. 403-422.

Köksal, M. Fatih (2008). *Ahi Evran ve Ahilik*. Ankara: Kırşehir Valiliği Yayını.

Kuşeyrî (1978). *Tasavvufun İlkeleri (Risâle-i Kuşeyrî)*. (çev.) Tahsin Yazıcı. C. 1-2. İstanbul: Tercüman Gazetesi.

Küçük, Sezai (1993). *Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî ve Kitâbü'l-Fütüvvesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mevlânâ (t.y.). *Mesnevî*. (çev.) Tahir Olgun. C. 1-5. İstanbul: Şamil Yayınevi.

Ocak, Ahmet Yaşar (1996). "Fütüvvetnâme". TDV İslâm Ansiklopedisi. C. 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 264-265.

Razavî (2014). *Fütüvvet-Nâme-i Kebîr Miftahü'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik.* (haz.) Sadullah Gülten. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Sülemî (1977). *Tasavvufta Fütüvvet*. (çev.) Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Şah İsmail (2017). *Hatâyî Dîvânı*. (haz.) Muhsin Macit. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Şeker, Mehmet (2011). *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahîlik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri (Seyyid Hüseyin el-Gaybî'nin "Muhtasar Fütüvvet-nâme"si*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Şeyh Eşref b. Ahmed (1992). *Fütüvvet-nâme*. (haz.) Orhan Bilgin. İstanbul: Yıldızlar Matbaası.

Tarsuslu Dâ'î (2019). *Manzum Fütüvvetnâme*. (haz.) M. Fatih Köksal. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Torun, Ali (1998). *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tökel, Dursun Ali (2005). "İbn-i Batuta Seyahatnamesi ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin İstanbul Bölümüne Göre Ahiler ve Ahilik". *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*. Kırşehir: C. II. s. 885-897.

Uygun, Ümmühan Kaya (2018). "Burgazî Fütüvvetnâmesi'nde Geçen Bir Deyim: "Bitisi Kara Olmamak". *JASSS (The Journal of Academic Social Science Studies)*. S. LXXIII, s. 483-492.

Yüksel, Muhammed Bahaeddin (2017). "Temel Dinamikleri Açısından Fütüvvet ve Ahiliğin Kur'ânî Referansları". *Tefsir Araştırmaları Dergisi.* C. I. S. II. s. 270-311.